ASOS JOURNAL

The Journal of Academic Social Science

Akademik Sosyal Araştırmalar Dergisi, Yıl: 7, Sayı: 96, Eylül 2019, s. 399-416

ISSN: 2148-2489 Doi Number: <http://dx.doi.org/10.29228/ASOS.36711>

Yayın Geliş Tarihi / Article Arrival Date
27.06.2019

Yayınlanma Tarihi / The Publication Date
29.09.2019

Haticetül Kübra DEMİRÇİN
Marmara Üniversitesi, Tefsir
hkubrademircin@hotmail.com

SÜNENÜ'T-TİRMİZÎ'NİN TEFSİR KİTAPLARINA ETKİSİ

Öz

Hicrî üçüncü asırda tasnif edilen hadis kitaplarından olan Sünenü't-Tirmizî'de, tefsir ilmini ilgilendiren tefsiru'l-Kur'ân, kırâat, ve fezâilu'l-Kur'ân bölümleri bulunmaktadır. Sünenü't-Tirmizî, bahsi geçen içeriği sebebiyle hadis-tefsir etkileşimini ortaya koyan çalışmalardan birini temsil etmektedir. Bu makalede gayemiz, tefsir ilmiyle alakalı içeriğine dayanarak Sünenü't-Tirmizî'nin tefsir kitaplarına etki yönünü belirlemektir. Makalede öncelikle eserin genel nitelikleri ve özel olarak da tefsir ilmini ilgilendiren bölümleri üzerinde duruldu. Daha sonra müfessirlerin yaptığı nakiller çerçevesinde Sünenü't-Tirmizî'ye ait niteliklerin tefsir kitaplarına yansımaya keyfiyetine temas edildi. Kur'ân yorumuna katkı sağlayan ve Kur'ân'ın lafzî özelliklerine açıklık getiren Sünenü't-Tirmizî rivâyetlerinin yanı sıra tefsir kitaplarındaki Sünenü't-Tirmizî kaynaklı bazı hadis usûlü kriterlerine ve fikhî görüşlere yer verildi. Böylece Kur'ân yorumu ile Kur'ân'ın lafzî özellikleri kapsamındaki rivâyetler, hadis usûlüne ait aktarımlar, uygulamalar ve fikhî görüşler itibariyle Sünenü't-Tirmizî'nin tefsir kitaplarına kaynaklık ettiği sonucuna varıldı.

Anahtar kelimeler: Hadis, Sünen, Tirmizî, Tefsir, Ulûmu'l-Kur'ân, Kur'ân'ın Nüzûlü ve Metinleşmesi

THE INFLUENCE OF SUNAN AL-TIRMIDHI ON THE BOOKS OF INTERPRETATION

Abstract

Sunan al-Tirmidhi, which is one of the hadith books classified in the third century, there are sections of tafsiru'l-Qur'an, (exegetics), Kırâat (reading), and fezâilu'l-Qur'an which concern the science of tafsir. Sunan al-Tirmidhi represents one of the studies that reveal the hadith-tafsir interaction due to the mentioned content. The aim of this article is to determine the direction of influence of Sunan al-Tirmidhi on tafsir (exegetic) books based on the content related to the science of tafsir. The article primarily focused on the general characteristics of the work, and in particular on the parts of the science of commentary. Then, within the framework of the narrations made by the glossators, there was mentioned on the reflection of the qualities of Sunan al-Tirmidhi into the commentary books. In addition to Sunan al-Tirmidhi narrations, which contributed to the interpretation of the Qur'an and clarified the literary features of the Qur'an, some hadith-based criteria and fiqhical views originating from the commentaries of the Qur'an were included. Thus, due to the interpretation of the Qur'an and the narratives within the scope of the Qur'an's narrative features, narrations of the hadith method, practices and fiqh views, it was concluded that Sunan al-Tirmidhi was the source of exegetic books.

Keywords: Hadith, Sunan, Tirmidhi, Tafsir, Ulûm Al-Qur'an, Nuzûl and Textualization of the Qur'an

Giriş

Kur'an yorumu ile hadisin hicrî birinci asırdan itibaren birbiriyle etkileşim halinde eş zamanlı ilerlediği malumdur. Nitekim hadis ve tefsir ilmine ait ilk nüveler bizzat Hz. Peygamber eliyle atılmıştır. Nebevî vazifesi gereği Hz. Peygamber, muhatapları adına aldığı vahyin kırâatini gerçekleştirmiş, yazıya geçirilmesi talimatını vermiş, ihtiyaç hissedildiğinde ilahî kelimeler hakkında açıklamalar yapmış, kendisine yöneltilen soruları yanıtlamış en önemlisi de dinî otorite olarak bütün problemleri çözmüştür¹. Müteakip dönemde ise hadis ve tefsir çalışmalarının sahâbe ve tâbiûn tarafından yürütüldüğü bilinmektedir. Zira sahâbe ve tâbiûn tabakalarına ait tefsirle ilgili birçok kitabın varlığından söz edilmekte ve bu kitap muhtevalarının hadislerden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır².

Te'lif edilen eserler açısından büyük inkişâfın görüldüğü hicrî üçüncü asra gelindiğinde bir taraftan tefsire yön veren eserler telif edildiği diğer taraftan konularına göre tasnif edilen hadis kitaplarında tefsir bölümleri oluşturulduğu görülmektedir. Bu gelişmelerin yanı sıra tasnif döneminin en çarpıcı gelişmesi, bir önceki dönemde beraber nakledilen sahih ve sakim rivâyet-

¹Zehebî, Muhammed Hüseyin, et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, Kahire, 1976, I, 45-46; Zerkânî, Muhammed Abdülazim, Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'an, (thk. Fevvâz Ahmed Zemrelî), Beyrut, 1995, I, 27; Suphî es-Sâlih, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an, Beyrut, 2007, 167-168; Mennâu'l-Kattân, Mebâhis fi Ulûmi'l-Kur'an, Kahire, 1995, 119-120.

²Sezgin, Fuad, Buhârînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, (trc. Ali Dere), Ankara, 2015, 55-57; Baş, Erdoğan, "Kur'an İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi", Kur'an ve Tefsir Araştırmaları III, İstanbul, 2002, 30.

lerin ayrıştırılması olmuştur³. Herhangi bir usûl gözetilmeyip doğrusu ve yanlışıyla tasnif dönemine kadar ulaşan malzemenin belli şartlara bağlı kalarak ayrıştırılmasının yanı sıra elde edilen hadis edebiyatını özetleme amacıyla eser yazılması, tefsirle ilgili Hz. Peygamber'in merfû beyanlarının ve sahâbenin me'sûr sözlerinin "*Kitabu't-Tefsir*" bölümlerinde toplanması da bu dönemde gerçekleşmiştir. Bu faaliyetlerin öncüleri konumunda ise Buhârî, Müslim ve Tirmizî'nin ismi zikredilmektedir⁴.

Hicrî üçüncü asırda Abbasî hilafetinin hüküm sürdüğü coğrafyada yaşayan Tirmizî⁵ hazırladığı hadis kitabı bünyesinde tefsir rivâyetlerini nakledip onlara bir bölüm tahsis etmekle beraber kitabında fezâilü'l-Kur'ân ve kırâat bölümlerini oluşturmuştur. Bu durum, Tirmizî'nin tefsir ilmine katkı sağlamış olabileceğini düşündürmekte, tefsir ilmini ilgilendiren muhtevasının yanı sıra pek çok özgün niteliği dolayısıyla Sünenü't-Tirmizî'yi incelenmeye değer bir eser haline getirmektedir.

Sünenü't-Tirmizî Muhtevası

İmâm Tirmizî'nin günümüze ulaşan en önemli eseri olan Sünenü't-Tirmizî⁶, "Ebvâb" olarak isimlendirilen 46 ana bölümle tasnif edilmiştir⁷. Sünen ismiyle anılmasından anlaşılabileceği üzere eser, fıkıh konularına göre dizayn edilip ahkâm hadislerini içermektedir⁸. Ancak eser sa-

³İbn Âşûr, Muhammed el-Fâzıl, Ana Hatları Tefsir Tarihi, (trc. Bahattin Dartma, Ömer Pakiş), İstanbul, 2007, 36-37; Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, 145-147; Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi", 35-38.

⁴İbn Âşûr, Ana Hatları Tefsir Tarihi, 36-37; Sezgin, Buhârî'nin Kaynakları, 145-147; Kırca, Celal, "Rivâyet Tefsiri İçinde İmâm Buhârî'nin yeri", Uluslararası Buhârî Sempozyumu, Kayseri, 1996, 184; Baş, "Kur'ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi", 35-38. Sümertaş, Burhan, Tefsir Kaynağı Olarak Buhârî'nin el-Câmi'u's-Sahîh'i, İzmir, 2015, 6.

⁵Ebü Ya'lâ Halil b. Abdillâh b. Ahmed el-Halilî el-Kazvinî, el-İrşâd fî Ma'rifeti Ulemâi'l-Hadîs, (thk. Muhammed Saîd b. Ömer), Riyad, 1989, IX, 904-905; Ebû Sa'd Abdülkerîm b. Muhammed b. Mansûr es-Sem'ânî, el-Ensâb, (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Beyrut, 1988, I, 415, 459; Ebû's-Seâdât Mecdüddîn el-Mübârek b. Esirüddîn Muhammed b. Muhammed İbnü'l-Esir, Câmiu'l-Usûl fî Ehâdisi'r-Resûl, (thk. Abdülkadir el-Arnâûd), Dimeşk, 1969-1974, I, 193-194; Ebû'l-Hasen İzzüddîn Alî b. Muhammed b. Muhammed eş-Şeybânî el-Cezerî İbnü'l-Esir, el-Lübâb fî Tehzîbi'l-Ensâb, Beyrut, t.y., I, 213; Ebû'l-Abbâs Şemsüddîn Ahmed b. Muhammed b. İbrâhîm b. Ebî Bekr b. Halîkân el-Bermekî el-İrbilî, Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zaman, (thk. İhsan Abbas), Beyrut, 1978, IV, 278; Ebû'l-Feth Fethüddîn Muhammed b. Muhammed İbn Seyyidünnas, en-Nefhü's-Şe'zi fî Şerhi Süneni't-Tirmizî, (thk. Salih el-Lehhâm), Riyad, 2007, I, 12; Ebû'l-Haccâc Cemâlüddîn Yûsuf b. Abdîrahmân b. Yûsuf el-Mizzî, Tehzîbü'l-Kemâl fî Esmâi'r-Ricâl, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut, 1992, XXVI, 250-252; Ebû Abdillâh Şemsüddîn Muhammed b. Ahmed b. Osmân ez-Zehabî, Tezkiretü'l-Huffâz, Beyrut, 1956, I, 634, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, (thk. Ali Ebû Zeyd, Şuayb el-Arnâûd), Beyrut, 1983, XIII, 271-274; Safedî, el-Vâfi bi'l-Vefeyât, Wiesbaden, 1974, IV, 294-295; Ebû'l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî İbn Hacer, Tehzîbü't-Tehzîb, (thk. Halîl Me'mûn Şihâ, Ömer es-Sellami, Ali b. Mes'ûd), Beyrut, 1996, V, 231-232; Ebû'l-Fazl Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebî Bekr b. Muhammed el-Hudayrî es-Suyûtî, Tabakâtü'l-Huffâz, Beyrut, 1983, 282; Ahmed b. Mustafa Taşköprüzade, Miftâhü's-Saade ve Misbâhü's-Siyâde fî Mevzuatü'l-Ulum, (thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvehhab Ebû'n-Nur), Kahire, 1968, II, 137-138; Hacı Halife Mustafa b. Abdullah Kâtib Çelebi, Keşfü'z-Zûnûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn, (tsh. Mehmet Şerefettin Yaltkaya, Kılıslı Rifat Bilge), Tahrân, 1967, I, 559; Ebû'l-Ulâ Muhammed Abdurrahmân b. Abdîrahmân el-Mübârekfûrî, Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezî Şerhu Câmi't-Tirmizî, (tsh. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire, 1967, I, 341; Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, el-Câmiu's-Sahîh vehuve Sünenü't-Tirmizî, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâki, İbrâhîm Utve Avd), Kahire, 1978, 77-79, 91; Kehhâle, Ömer Rızâ, Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimu Musannifi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut, t.y., XI, 105; Sezgin, Tarihü't-Türasi'l-Arabi, (trc. Mahmûd Fehmi Hicazi), Kahire, 1977, I, 299-309; İtr, Nureddin, el-İmâm et-Tirmizî ve'l-Muvâzenetu Beyne Câmihi ve Beyne Sahihayn, Kahire, 1970, 9-11; Hasan, Hasan İbrahim, İslâm Tarihi, (trc. İsmail Yiğit, Sadreddin Gümüş, A.Turan Aslan, Yakup Çiçek, Hamdi Aktaş), İstanbul, 1985, III, 333-335; Yıldız, Hakkı Dursun, "Abbasiler" DİA, 1988, I, 34-37; Çakan, Hadis Edebiyatı, İstanbul, 2003, 97; Kandemir, "Tirmizî", DİA, 2012, XLI, 202.

⁶Ebü'l-Ferec Muhammed b. Ebî Ya'kûb İshâk b. Muhammed b. İshâk en-Nedîm, el-Fihrist, Beyrut, 1978, 325; İsrîdî, Fezâilü'l-Kitâbi'l-Câmi, 38; Zehebî, Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, XIII, 270; Tirmizî, el-Câmiu's-Sahîh, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I, 90; Kehhâle, Mu'cemü'l-Müellifin, XI, 105; Sezgin, Tarihü't-Türasi'l-Arabi, I, 300.

⁷İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 43-44, 305; Çakan, Hadis Edebiyatı, 98.

⁸İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 44; Çakan, "el-Câmiu's-Sahîh", 129. Ebû Gudde, Abdülfettâh, el-İsnâd mine'd-Din, Dimeşk, 1992, 13.

dece ahkâm hadislerinden müteşekkil olmayıp, câmi türündeki hadis kitaplarında bulunan siyer, âdâb, tefsir, akâid, fiten, eşrât ve menâkıbla ilgili hadisleri de ihtiva etmektedir⁹.

Sünenü't-Tirmizî'de bulunan 46 bölümün ismi şöyledir: Taharet, Namaz, Zekât, Oruç, Hac, Cenâiz, Nikâh, Emzirme, Talâk ve Liân, Alış veriş, Ahkâm, Diyet, Hadd, Avlanma, Kurban, Nezir ve Yemin, Seyr (savaş), Cihâd, Giysi, Yeme, İçme, İyilik ve Akraba, Tıp, Ferâiz, Vasiyet, Velayet ve Hibe, Kader, Fiten, Rüyâ, Şahitlik, Zühd, Kıyametin özelliği, Cennetin özelliği, Cehennem'in özelliği, İmân, İlim, İstizân, Edep, Emsâl, Kurân'ın Fazileti, Kiraât, Kur'an Tefsiri, Duâ, Menâkıb, İlel¹⁰.

Eserin dikkat çekici bir niteliği ise son bölümünde hadis ilmi açısından kıymetli görülen açıklamalar yapılmasıdır ki, hadis kitaplarında bulunmayan bu bölüm¹¹ İlelü's-Sağır adıyla anılmaktadır. İlelü's-Sağır'de müellif eserinde takip ettiği usûl ile dayandığı kaynakları belirttikten sonra râvilerle dair değerlendirmeler yapmış ve bazı hadis terimlerini açıklamıştır. Muhtevası itibariyle mukaddime niteliğindeki bu bölümü, Tirmizî'nin kendi görüşlerini Resûlullah'ın kelamı öncesine yerleştirmekten sakındığı için kitabın sonuna yerleştirdiği düşünülmektedir¹².

Alışlagelmiş uygulamalardan farklı olarak Tirmizî, Sünen'de sadece hadis nakletmekle yetinmeyip hadisleri kendine has bir üslûpla dizayn ettikten sonra onların sıhhat durumunu belirlemiş, gerek hadisin sıhhat bilgisini temellendirecek gerekse hadisin anlaşılmasını sağlayacak izâhlar yapmıştır¹³. Hadislerin akabinde okuyucuya sunulan bilgiler arasında hadislerin sıhhat derecesi bulunduğu gibi ricâl ilmi kapsamındaki cerh ve ta'dil, künye ve isimler, tarih, tabakât konuları da yer almaktadır¹⁴. Ayrıca hadislerdeki anlaşılması zor terkip ve kelimelerin açıklandığı¹⁵, muhtefu'l-hadis¹⁶ konusuyla alakalı izâhlara da yer verildiğini görmekteyiz¹⁷.

Sünen'de hadislerin akabinde yer alan bilgi ve izâhlar hadis alanında başlı başına ilim kabul edilecek niteliğe sahiptir. O yüzden denebilir ki, hadislerin illetlerini gösterme, sıhhat derecelerini açıklama ve ricâlî tenkit etmesiyle usûl konularının uygulamalı bir örneğini teşkil etmektedir. Buna dayalı olarak Sünen hadis usûlü alanında bize ulaşmış ilk eser kabul edilmekle birlikte hadis eğitimi ve öğretimi için pratik ve faydalı bir kaynak olarak telakkî edilmektedir¹⁸.

Tirmizî, rivâyetlerin akabinde hadis ilmiyle ilgili bilgilerin yanı sıra fikhî meselelere de yer vermiştir. Yani fakîhlerin görüşlerini, onların hadisi delil alma keyfiyetlerini, konuyla ilgili ihtilâf ve ittifâklarını, hadisle ilgili uygulamanın yönünü göstermiş¹⁹, böylece hadisin kuvvetini desteklemeye çalışmıştır²⁰. Muhtevadaki fikhî meseleler itibariyle Sünen, hilaf ilmi alanında bize ulaşan ilk eser kabul edilmektedir²¹.

⁹Mübârekfûrî, Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezi, I, 368; İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 44-45; Çakan, "el-Câmiu's-Sahîh", VII, 129.

¹⁰İtr, el-İmâm et-Tirmizî, s.43-44, 305; Çakan, Hadis Edebiyatı, 98, "el-Câmiu's-Sahîh", DİA, VII, s.129.

¹¹İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 53; Çakan, Hadis Edebiyatı, 100.

¹²Hameş, el-İmâm et-Tirmizî ve Menhecuhu, 130; Kandemir, "Tirmizî", XLI, 203.

¹³İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 45, 150-151. Çakan, Hadis Edebiyatı, 99-100; Çakan, "el-Câmiu's-Sahîh", VII, 130.

¹⁴İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 155, 235.

¹⁵İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 220.

¹⁶Muhtefu'l-Hadis, manâ yönünden iki hadisin tearuz etmesi halinde cem ve telif yapılarak ya da ikisinden birini tercih etmek suretiyle amel etmektir. Bkz. Koçyiğit, Talat, Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara, 1992, 323.

¹⁷İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 223-225.

¹⁸Ebü Bekr Muhammed b. Abdillâh b. Muhammed el-Meâfirî İbnü'l-Arabi, Ârizatü'l-Ahvezi bi-Şerhi Sahihî't-Tirmizî, Beyrut, t.y., I, 6; Tirmizî, el-Câmiu's-Sahîh, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir), I, 70; İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 259-260, Çakan, Hadis Edebiyatı, 106.

¹⁹İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 381.

²⁰İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 45, 151, Çakan, Hadis Edebiyatı, 99-100; Çakan, "el-Câmiu's-Sahîh", VII, 130.

²¹Wensinck, Arent Jan, "Tirmizî", İslâm Ansiklopedisi, İstanbul, 1979, XII/I, 389; İtr, el-İmâm et-Tirmizî, 359, 384.

Eserde tefsir ilmini alakadar eden Fezâilu'l-Kur'ân, Kırâat ve Tefsiri'l-Kur'ân bölümleri dikkat çekicidir. Tirmizî, Kur'ân'ın faziletleri konusundaki rivâyetleri, fezâilu'l-Kur'ân başlığı altında ve yirmi beş bâbda nakletmiştir. Bu bölümdeki rivâyetlerden ve bâb başlıklarından hareketle müellifin, genel olarak Kur'ân'ın faziletleri, sûre ve âyetlerin fazileti, Kur'ân okumanın ve eğitiminin fazileti konularını dikkate aldığı söylenebilir. Bu çerçevede Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân bölümünde on üç sûrenin ve üç âyetin faziletine yer vermiştir. Sünen'de fazilet kabilinden hakkında rivâyet bulunan sûreler; Fatiha, Bakara, Âl-i İmrân, Kehf, Yâsîn, Duhân, Mülk, Zilzâl, İhlâs, Muavvizeteyn, İsra, Zümer, Müsebbihât'tır. Bu sûrelerle ilgili yaklaşık yirmi yedi rivâyet bulunmaktadır. Eserde Kırâat başlığını taşıyan bölüm ise on üç bâbtan oluşmaktadır. Müellif bu bâblardan birini Kur'ân'ın yedi harf üzere inzâline ayırmış, dokuz bâbını sûrelere tahsis etmiş, üçünü de (باب) olarak isimlendirmiştir. Tirmizî, tefsir rivâyetlerini de “*Ebvâbu Tefsiri'l-Kur'ân*” başlığıyla nakletmiştir. “*Ebvâbu Tefsiri'l-Kur'ân*” bölümü de 95 bâb ve tekrarlarıyla birlikte 421 rivâyet ihtiva etmektedir.

Sünüetü't-Tirmizî'nin Tefsir Kitaplarına Etkisi

İlerleyen zamanla doğru orantılı olarak Kur'ân yorumunun değişim ve gelişim kaydettiği malumdur. Farklılaşan hayat şartlarıyla birlikte ortaya çıkan ilmî ihtiyaçları karşılamak üzere değişim ve gelişimin kaydedilmesi son derece olağandır. Bu itibarla tefsir kitaplarında, yorumla etkileşim halindeki müfessirlerin hadis kitaplarına yönelik yaklaşımından neşet eden farklılıklar görülmektedir. Nitekim ağırlıklı niteliklerine göre rivâyet ve dirâyet şeklinde iki türe ayrılan tefsirlerde hadislerin, farklı anlayışlarla takdim edilmesi de bu kapsamda değerlendirilmelidir. Söz konusu değerlendirmeye bağlantılı olarak Tirmizî'nin hadis kitabını incelediğimizde, gerek rivâyetler gerek hadis usûlüyle alakalı bilgiler ve fikhî meseleler itibarıyla Sünen muhtevasının müfessirler tarafından dikkate alındığı görülmektedir. Bu durumda Sünen'in tefsir kitaplarına yönelik etkisini, rivâyet tefsirleri ve dirâyet tefsirleri başlıkları altında incelemek gereklilik arz etmektedir.

Rivâyet Tefsirleri

Sünenü't-Tirmizî muhtevası, rivâyet tefsirlerine te'vil bağlamında, Kur'ân'ın lafzî özellikleri çerçevesinde, hadis usûlüyle ilgili aktarım ve uygulamalar şeklinde, Ahkâm kapsamında sirâyet etmiştir. Ancak bu sirâyetin kemiyet ve keyfiyet sınırını müfessirlerin bilgi birikimleri ve ilgi alanları belirlemiştir. Rivâyet tefsirlerinde gerçekleşen söz konusu Sünen etkisini ayrı başlıklar altında ele almak mümkündür.

Te'vil Bağlamındaki Rivâyetler

Müfessirler, eserlerinde tefsir geleneğine uygun şekilde öncelikle Kur'ân-ı Kerim'e sonra da Allah Resûlü (sav)'nün hadislerine müteakiben de sahâbe ve tâbiûn sözlerine başvurmuşlardır. Rivâyet tefsirlerinde Sünenü't-Tirmizî kaynaklı olarak Hz. Peygamber'in sözlerine ve sahâbenin kavline yer verildiği görülmektedir. Tefsirlerdeki bu şekildeki başvuru âyeti açıklama ya da âyetle hadisin ilişkisini kurarak âyetin anlam çerçevesini genişletme veya tercihleri delillendirme konumunda gerçekleşmektedir.

Örnek 1:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي قَوْلِهِ: " وَتُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ "، قَالَ: " الدَّقْلُ وَالْفَارِسِيُّ وَالْخُلُوفُ وَالْحَامِضُ ". هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ غَرِيبٌ.

Ebû Hureyre (ra), "Ama biz yemişlerinden bazılarını diğerlerine göre ayrıcalıklı kılıyoruz"²² âyeti hakkında Resûlullah (sav)'ın, (bunlar) kuru-yaş ve bir tür hurma ile tatlı ve ekşi (meyveler)'dir, dediğini nakletmiştir. Bu hadis hasen gariptir²³.

Görüldüğü gibi rivâyette Allah Resûlü (sav), (وَنُفَضِّلُ بَعْضَهَا عَلَى بَعْضٍ فِي الْأَكْلِ)²⁴ âyetiyle ilgili açıklama yapmaktadır. Taberî de âyette öncelikle üzüm bağlarından, ekinlerden ve hurma ağaçlarından bahsedildiğini, aynı su ile sulanmalarına rağmen ürünlerin farklı tatlarda yetiştiğini ve Cenab-ı Hakkın bu tatları birbirine üstün kıldığını belirttikten sonra Hz. Peygamber'in âyetle ilgili açıklamalarına yer vermiştir. Bu rivâyet konu çerçevesinde aktarılan diğer rivâyetleri farklı senetle desteklediği gibi metni itibariyle de ilave bilgiler sunmaktadır²⁵.

Örnek 1:

... عَنْ أَبِي طَلْحَةَ، قَالَ: رَفَعْتُ رَأْسِي يَوْمَ أُحُدٍ فَجَعَلْتُ أَنْظُرُ، وَمَا مِنْهُمْ يَوْمَئِذٍ أَحَدٌ إِلَّا يَمِيدُ تَحْتَ حَجَفَتِهِ مِنَ النَّعَاسِ، فَذَلِكَ قَوْلُهُ: " ثُمَّ أُنْزِلَ عَلَيْكُمْ مِنْ بَعْدِ الْغَمِّ أَمْنَةً نُعَاسًا ". هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ

Rivâyet edildiğine göre Ebû Talha (ra) şöyle demiştir: Uhud savaşında başımı kaldırıp etrafa bakınmaya başladım. O gün uyukladığı için her nefer, kalkanını siper yaparak kafasını eğip duruyordu. İşte "Sonra Allah, bu kederin ardından bazılarınızı sarıp kuşatan bir güven ve uyuklama hali verdi..."²⁶ âyetindeki olay budur. Bu hadis hasen gariptir²⁷.

Yukarıdaki rivâyette Ebû Talha (ra), Âl-i İmrân 3/154. âyette ifade edilen güven ve uyuklama halini, Uhud savaşında yaşadıkları durumla ilişkilendirmekte böylece âyetin anlaşılmasına katkı sağlamaktadır. Tarihi verilere dayanan sahâbe tefsiri konusuna örnek teşkil eden rivâyette Ebû Talha âyette bahsedilen uyuklamayı zaman ve mekan belirterek geçmişte yaşadığı olayla ilgili görmektedir. Böylece tarihî bilgiden istifade ederek âyetin anlamına ışık tutmaktadır²⁸. Müfessir, muhaddis ve tarihçi kimliğiyle İbn Kesîr²⁹ de Sünen'de sahâbeye dayalı nakledilmiş bir tefsir rivâyeti olan bu hadise eserinde yer vermekle, âyetlerin anlaşılması için sahâbe izahını dikkate aldığını ortaya koymaktadır³⁰.

Kur'an'ın Lafzî Özellikleriyle İlgili Rivâyetler

Kur'an'ın metinsel niteliklerini ilgilendiren rivâyetlere müfessirler kayıtsız kalmamıştır. Bu meyanda rivâyet tefsirlerinde yer alan Sünen rivâyetlerini, esbâb-ı nüzûl, sûre ismi, nesih, Kur'an'ın faziletleri, yedi harf ve kırâat, Kur'an'ın toplanması konularıyla alakalı görmek mümkündür.

²²Ra'd, 13/4.

²³Tirmizî, Tefsir, 14 (3118); Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr b. Yezîd el-Âmülî et-Taberî el-Bağdâdî, Câmiu'l-beyân, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire, 2001, XIII, 431. Tespitlerimize göre bu rivâyet kütüb-i sitte kapsamında sadece Sünenü't-Tirmizî'de nakledilmiştir.

²⁴Ra'd, 13/4.

²⁵Taberî, Câmiu'l-beyân, XIII, 430.

²⁶Âl-i İmrân, 3/154.

²⁷Tirmizî, Tefsir, 4 (3007); Ebû'l-Fidâ' İmâdüddîn İsmâîl b. Şihâbiddîn Ömer b. Kesîr, İbn Kesîr, Tefsîr'ul-Kur'an'il-Azim, (thk. Mustafa Seyyid Muhammed, Muhammed Seyyid Reşad, Muhammed Fudayl el-acmavî, Ali Ahmed Abdu'l-Bakî, Hasan Abbas Kutub), Kahire, 2000, III, 227.

²⁸Mübârekfûrî, Tuhfeti'l-Ahvezî, Kahire, 1967, VIII, 358.

²⁹Göveç, Meral, "İbn Kesîr (Ö. 774/1373) Tefsîr'indeki İsrâ ve Miraç Rivayetleri Üzerine Bir Değerlendirme", Asos Journal, 7/92, Elazığ, 2019, 387-388.

³⁰İbn Kesîr, Tefsîr, III, 227.

Örnek 1:

... عَنْ عَائِشَةَ، قَالَتْ: كَانَتْ فُرَيْشٌ وَمَنْ كَانَ عَلَى دِينِهَا وَهُمْ الْحُمُسُ يَفْقُونَ بِالْمَزْدَلِفَةِ، يَقُولُونَ: نَحْنُ قَطِيبُ اللَّهِ، وَكَانَ مَنْ سِوَاهُمْ يَفْقُونَ بِعَرَفَةَ، فَأَنْزَلَ اللَّهُ تَعَالَى: " ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ " . هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

Rivâyet edildiğine göre Âişe (ra) şöyle söylemiştir: Kureyş'e ve Kureyş'in dinine tâbi olanlar, ki onlar Ahmesîlerdir, Müzdelife'de vakfe yapar ve bizler Allah'a ait haremın sakinle-riyiz, derlerdi. Onların dışındakiler ise Arafat'ta vakfe yapardı. Bunun üzerine Allah Teala "Sonra sizler de insanların dalga dalga akın ettiği yerden akın edin..."³¹ âyetini indirdi. Bu hadis hasen sahihtir³².

Bakara sûresinin (ثُمَّ أَفِيضُوا مِنْ حَيْثُ أَفَاضَ النَّاسُ) "Sonra sizler de insanların dalga dalga akın ettiği yerden akın edin"³³ âyetinde zikredilen emrin kime yönelik olduğu konusunda Taberî, farklı görüşler bulunduğunu belirtmektedir. Onun aktarımına göre âyetteki emre muhatap olarak kimileri Kureyş kabilesini kabul ederken kimileri de emrin muhatabının müslümanlar olduğu görüşündedir. Bu noktada Tâberî, âyetin emrine kimlerin muhatap olduğunu ortaya koymak üzere nüzûle etki etmiş kişilere ve davranışlara açıklık getiren Tirmizî rivâyetine yer vermiştir. İlk örneğimizi teşkil eden söz konusu rivâyetin içeriğine göre herkes vakfe için Arafat'a giderken Kureyşliler Arafat yerine Müzdelife'de vakfe yapmaktaydılar. Allah'ın haremında ikamet etmek, Kureyşlileri diğer insanlara karşı üstünlük ve kibir duygularına; bu duygular da onları herkesten farklı bir yerde vakfe yapmaya sevk etmişti. Taberî'nin naklettiği üzere Kureyşlilerin bu davranışı sebebiyle Bakara 2/199. âyet nâzil olmuştur³⁴.

Örnek 2:

... عَنْ أَبِي هُرَيْرَةَ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: " الْحَمْدُ لِلَّهِ أُمُّ الْقُرْآنِ وَأُمُّ الْكِتَابِ وَالسَّبْعُ الْمَثَانِي " . هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

Ebû Hureyre (ra)'nin naklettiğine göre Resûlullah (sav) şöyle demiştir: "Fâtiha sûresi "Ümmü'l- Kur'ân", "Ümmü'l-Kitap" ve "Sebu'l-Mesanî" isimleriyle anılmaktadır" Bu hadis hasen sahihtir³⁵.

Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm'de Fâtiha sûresi tefsir edilirken sûrenin isimleri üzerinde de durulmuştur. Hasan ve İbn Sirîn, Fâtiha sûresinin "Ummu'l-Kitap" ismiyle anılmasını uygun görmezler. Çünkü onlara göre bu isim levhi mahfuzu ifade etmektedir. Ayrıca muhkem âyetler için "Ummu'l-Kitap" isminin kullanıldığını³⁶ gerekçe göstererek Fâtiha sûresine "Ummu'l-Kur'ân" denilmesini de hoş karşılamazlar. Ancak İbn Kesîr, bu görüşe itiraz etmekte ve itirazını da Tirmizî'nin naklettiği hadise dayandırmaktadır. Nitekim zikredilen hadiste görüldüğü üzere Fâtiha sûresini bizzat Hz. Peygamber "Ummu'l-Kur'ân" ismiyle anmıştır. Tefsîru'l-Kur'ân'il-Azîm'de bu rivâyete yer verilmesi sûre isimleriyle ilgili Sünen'e başvurulduğuna örnek teşkil etmektedir³⁷.

³¹Bakara, 2/199.

³²Tirmizî, Hac, 53 (884); Taberî, Câmiu'l-beyân, III, 525. Ayrıca bkz. Buhârî, Tefsir, 2/35 (4520); Müslim, Hac, 21 (1219); Ebû Dâvud, Menâsik, 57 (1910); Nesâî, Menâsiku'l-Hac, 202 (3012).

³³Bakara, 2/199.

³⁴Taberî, Câmiu'l-beyân, III, 524-530.

³⁵Tirmizî, Tefsir 16 (3124); İbn Kesîr, Tefsir, I, 151. Ayrıca bkz. Buhârî, Tefsir, 15/3 (4704); Ebû Dâvud, Salât, 348 (1457).

³⁶Âl-i imrân, 3/7.

³⁷İbn Kesîr, Tefsir, I, 151.

Örnek 3:

...عَنْ أَنَسٍ قَالَ: قَالَ النَّبِيُّ ﷺ: " إِنْ لِكُلِّ شَيْءٍ قَلْبًا وَقَلْبُ الْقُرْآنِ يَسْ، وَمَنْ قَرَأَ يَسَ كَتَبَ اللَّهُ لَهُ بِقِرَاءَتِهَا قِرَاءَةَ الْقُرْآنِ عَشْرَ مَرَّاتٍ ". هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ.

*Enes (ra)'in aktarımına göre Resûlullah (sav) şöyle buyurmuştur: "Her şeyin kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi ise Yâsîn sûresidir. Her kim Yâsîn sûresini okursa Allah o kişiye bu sûreyi okuması sebebiyle Kur'ân-ı on kere okumaya denk sevap yazar." Bu hadis gariptir*³⁸.

Üzerinde durduğumuz hadiste Allah Resûlü (sav), Yâsîn sûresinin Kur'ân'ın özünü içerdiğini ve Kur'ân'ın tamamını okumaya denk düştüğünü beyan buyurmaktadır. Konuyla bağlantılı olarak Gazâlî, iman sıhhatinin, haşr ve neşri kabul etmekle gerçekleştiğini ve Yâsîn sûresinde de bu konunun yer aldığını söylemektedir³⁹. Suyûtî de Yâsîn sûresinin faziletini beyan sadetinde yukarıdaki hadise tefsirinde yer vermiştir⁴⁰. Rivâyetin, müslümanlar nezdinde genel kabul mazhar olmuş kütüb-i sitte külliyyatı içinde sadece Sünenü't-Tirmizî'de yer almasına itibar edersek, genel kabul görmüş içeriğe sahip bir rivâyetin tefsirlerde varlık göstermesinde Sünenü't-Tirmizî'nin etkili olduğu neticesine varmak mümkündür.

Hadis Usûlüyle İlgili Aktarım ve Uygulamalar

Uygulamalı hadis usûlü niteliği taşıyan Sünen, muhtevastaki rivâyetler gibi hadis usûlü uygulamaları itibariyle de müelliflerin dikkatini çekmiştir. Rivâyet tefsirlerine Sünen'le bağlantılı hadis usûlüne ait aktarımlar ve uygulamalar, hadislerin tasnif yönteminden istifade etme, hadislerin sıhhat değerini belirtme, râvilere ait bilgiler aktarma, isnâd ve metin itibariyle rivâyetleri destekleme, diğer hadis kaynaklarıyla karşılaştırma, bazı rivâyetleri değerlendirme şeklinde gerçekleşmiştir.

Örnek 1:

...عَنْ عَلِيٍّ، أَنَّهُ قَالَ: إِنْكُمْ تَقْرَءُونَ هَذِهِ الْآيَةَ: مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ وَأَنَّ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ " قَضَى بِالْدَيْنِ قَبْلَ الْوَصِيَّةِ، حَدَّثَنَا بُنْدَارٌ، حَدَّثَنَا يَزِيدُ بْنُ هَارُونَ، أَخْبَرَنَا زَكَرِيَّا بْنُ أَبِي زَائِدَةَ، عَنْ أَبِي إِسْحَاقَ، عَنْ الْحَارِثِ، عَنْ عَلِيٍّ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ بِمِثْلِهِ

Nakledildiğine göre Ali (ra) şöyle söylemiştir: Sizler, "bu paylaşırma vasiyetinizin yerine getirilmesinden veya borcunuzun ödenmesinden sonradır..."⁴¹ âyetini okuyorsunuz oysa Resûlullah (sav) vasiyetin yerine getirilmesinden önce borcun ödenmesini emretti....

*Rivâyetin benzerini Bündâr, Yezîd b. Hârûn'dan, Zekerîyyâ b. Ebî Zâide'den, Ebû İshâk'tan, Hâris'ten, Ali'den, O da Hz. Peygamber'den nakletmektedir*⁴².

Câmiu'l-beyân'da yukarıdaki hadislerin, kendilerinden önce nakledilmiş rivâyetleri senet itibariyle destekledikleri görülmektedir. Taberî, (مِنْ بَعْدِ وَصِيَّةٍ تُوصُونَ بِهَا أَوْ دَيْنٍ) "Bu paylaşırma,

³⁸Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân, 7 (2887). Tespitlerimize göre bu rivâyet kütüb-i sitte kapsamında sadece Sünenü't-Tirmizî'de nakledilmiştir.

³⁹Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-Ahvezi, VIII, 197.

⁴⁰Suyûtî, Celaledin Abdurrahman, ed-Dürü'l-Mensûr, (thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Kahire, 2003, XII, 310.

⁴¹Nisâ, 4/11-12.

⁴²Tirmizî, Ferâiz, 5 (2094); Taberî, Câmiu'l-beyân, VI, 469. Ayrıca bkz. İbn Mâce, Vesâyâ, 7 (2715).

vasiyetinin yerine getirilmesinden veya borcunuzun ödenmesinden sonradır”⁴³ âyetinin tefsirinde ilk örneğimizdeki hadisleri nakletmiş. Öncelikle ilk hadisi senet ve metniyle rivâyet etmiş, daha sonra metniyle birlikte naklettiği rivâyeti senet itibariyle desteklemek üzere rivâyetin başka bir senedine yer vermiştir⁴⁴. Bilinmektedir ki, Tirmizî eserini tasnif ederken isnâd sistemini kullanmakta, bu tasnife göre de metni ve isnâdıyla naklettiği hadisi, metnine yer vermeden başka bir isnâdla desteklemektedir. Nitekim incelediğimiz rivâyetler de bu durumun örneğini teşkil eder niteliktedir. Netice itibariyle ilgili rivâyetlerin Câmiu'l-beyânda Sünen'deki hadis tasnif sistemine muvafık yer alması Taberî'nin Tirmizî'den istifade ettiğini ortaya koymaktadır.

Örnek 2:

Tirmizî, naklettiği bir rivâyetin akabinde (و في الباب) ifadesini kullanarak ilgili hadisin Saîd b. Zeyd, Ebû Saîd ve Câbir kanalıyla gelen tarikine işaret etmektedir. İbn Kesîr de Tirmizî'den nakille hadisi senet ve metniyle zikrettikten sonra (و في الباب) ifadesiyle birlikte Sünen'de işaret edilen bu farklı tarike yer vermektedir⁴⁵. Dolayısıyla İbn Kesîr hadisin farklı senedine işaret etmek şeklindeki Tirmizî'ye ait tasnif usûlünü de eserine taşımıştır⁴⁶.

Hadisleri dizayn ederken Tirmizî'nin, aynı rivâyetin metin düzeyindeki farklılıklarını ortaya koymaya, kuvvetli ve zayıf senetleri göstermeye çalıştığı malumdur. Az evvel zikrettiğimiz örneklerde görüldüğü üzere Taberî ve İbn Kesîr, Tirmizî'nin hadis tasnif usûlünden istifade ederek onun hadis sıralamasını dikkate almış ve hadislerin farklı senetlerine dair verdiği bilgileri de aktarmıştır. Onların bu kabilden bilgileri nakletmesinden hareketle, Tirmizî'nin hadis tasnif sisteminin rivâyet tefsirlerine yansıdığı sonucuna ulaşmak mümkündür.

Ahkâm Hadisleriyle İlgili Rivâyetler

Âlimler sadece hadis cihetiyle Sünen'den istifade etmemişlerdir. Zira Sünen, bazı fikhî görüşler ihtiva etmekte ve bu muhtevası itibariyle de hadis kitapları arasında farklı bir kıymeti ifade etmektedir. Dolayısıyla Tirmizî'den etkilenmiş müelliflerin eserlerinde, Sünen'in temel niteliği olan fikhî aktarımlar görülmektedir.

Örnek 1:

Emzirmenin haramlık doğurması hakkındaki bâb'ta Tirmizî, naklettiği hadisle bağlantılı fikhî bilgiler vermektedir⁴⁷. Sünen'de verilen bilgilere göre, âlim sahâbîler ve başka âlimlere göre emzirme yoluyla haramlık, çocuğun iki yaşına ulaşmasından önce gerçekleşir, aksi halde iki yaşını aşmış çocuklarda emzirme yoluyla haramlık meydana gelmez. İlim ehlinin çoğunluğu bu hadis doğrultusunda kanaat belirtmektedir. İbn Kesîr de fikhî çerçevede Sünen'de yer alan bu bilgileri aynen eserine almıştır. Tirmizî'nin naklettiği hadiste infirad⁴⁸ ettiğini söyledikten sonra gerek hadisi gerek aktarılan fikhî bilgileri destekleyici mahiyette diğer kaynaklardan rivâyetler

⁴³Nisâ, 4/11-12.

⁴⁴Taberî, Câmiu'l-beyân, VI, 469- 470.

⁴⁵Tirmizî, Tıb, 22 (2066); İbn Kesîr, I, 409-410.

⁴⁶İbn Kesîr'in Tirmizî'den nakille (و في الباب) ifadesini kullanarak işaret ettiği farklı tarikler için ayrıca bkz. Tirmizî, 22 (2068), İbn Kesîr, Tefsîr, I, 410; Tirmizî, Ahkâm, 8 (1335), İbn Kesîr, Tefsîr, III, 242; Tirmizî, Fezâilü'l-Cihâd, 12 (1639), İbn Kesîr, Tefsîr, III, 327; Tirmizî, İsti'zân, 2 (2689), İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 184; Tirmizî, Tefsîr, 5 (3030), İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 214; Tirmizî, Fiten, 62 (2244), İbn Kesîr, Tefsîr, IV, 361; Tirmizî, Savm, 52 (757), İbn Kesîr, Tefsîr, X, 45; Tirmizî, Edeb, 69 (2786), İbn Kesîr, Tefsîr, X, 224; Tirmizî, Salât, 235 (485), İbn Kesîr, Tefsîr, XI, 222-223; Tirmizî, Deâvat, 111 (3545), İbn Kesîr, Tefsîr, XI, 225.

⁴⁷Tirmizî, Radâ', 5 (1152); İbn Kesîr, Tefsîr, II, 373.

⁴⁸Hadis ıstılahı olarak infirad; râvinin rivâyet ettiği hadiste tek kalması demektir. Bkz. Koçyiğit, Hadis Terimleri Sözlüğü, 206.

nakletmiştir. İbn Kesîr'in ilgili hadis hakkında Tirmizî'nin infirad ettiğini söylemesine ve onu başka rivâyetlerle destekleme çabalarına bakılırsa aktarılan rivâyet ve beraberindeki fikhî görüşler, emzirme konusuna önemli ölçüde açıklık getirecek mahiyet arz etmektedir. Bu durumda İbn Kesîr, Tirmizî'nin etkisiyle eserinde önemli bir bilgiyi muhafaza etmiş görünmektedir⁴⁹.

Örnek 2:

Tirmizî iddet süresini ilgilendiren rivâyeti naklettikten sonra bazı fikhî bilgiler vermektedir. Bu bilgilere göre; âlimler (المختلة)⁵⁰ kadının iddeti konusunda ihtilaf etmişler, ilim ehli sahâbîler ve âlimlerin ekseriyeti boşanmış kadının iddet süresini, bu kadınlar için de uygun görmüşlerdir. Süfyân es-Sevrî, Ehl-i Kûfe, Ahmed ve İshâk bu görüşü benimseyen âlimlerdir. Buna karşın bazı âlim sahâbîler de bahsi geçen kadına iddet süresi olarak bir hayız dönemini belirlemektedirler⁵¹. Tirmizî'nin verdiği bu bilgileri İbn Kesîr de kendine has anlatım üslûbuyla Bakara sûresi tefsirinde⁵² iddet süresiyle ilgili farklı görüşler çerçevesinde aktarmaktadır. Tirmizî vasıtasıyla âlim sahâbîlerin ve başkalarının (المختلة) kadına üç aylık iddet süresi tayin ettiklerini ifade etmektedir⁵³.

Dirâyet Tefsirleri

Dirâyet tefsirlerinde Sünenü't-Tirmizî rivâyetleri ve bağlantılı bilgiler, te'vil, Kur'an'ın lafzî özellikleri, hadis usûlü ve ahkâm kapsamında nakledilmiştir. Söz konusu aktarımların sayısal oranı ve keyfiyeti her tefsirde aynı düzeyde değildir. Bu durum müfessirlerin ilmî yetkinlik ve yönelişlerinden ileri gelmektedir. Dirâyet tefsirlerinde te'vil, Kur'an'ın lafzî özellikleri, hadis usûlü ve ahkâm kapsamında gerçekleşen Sünen etkisini ayrı başlıklar altında ele almak mümkündür.

Te'vil Bağlamındaki Rivâyetler

Allah Resûlü (sav)'nün gerek tefsir gerekse diğer açıklamalarına dirâyet tefsirlerinde yer verilmiştir. Bunun yanı sıra sahâbe tefsirinden de aktarımlar yapılmıştır. Hz. Peygamber'den ve sahâbeden gelen izahlar, kimi zaman âyetin direkt açıklayıcısı konumunda, zaman zaman da belli görüşleri ya da çeşitli tercihleri delillendirmek üzere zikredilmiştir. Şimdi dirâyet tefsirlerinde yorumla bağlantılı olarak Sünen'den yapılan aktarımların örneklerini görelim.

Örnek 1:

... عَنْ النَّبِيِّ ﷺ قَالَ: " بَشِّرِ الْمَشَائِينَ فِي الظُّلُمِ إِلَى الْمَسَاجِدِ بِالنُّورِ التَّامِ يَوْمَ الْقِيَامَةِ . هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ .

*Nakledildiğine göre Resûlullah (sav): Karanlıkta yürüyerek mescitlere gidenleri kıyamet günündeki eksiksiz bir aydınlıkla müjdele, buyurmuştur. Bu hadis gariptir*⁵⁴.

Dirâyet müfessirlerinden Zemahşerî'nin, Sünen'de nakledilen nebevî beyanlardan istifade ettiği anlaşılmaktadır. “İman eden ve salih amel işleyen kimseleri içinden ırmaklar akan cennetlerle müjdele...”⁵⁵ âyetinde “müjdele” emrinin kime yöneltildiğini soruştururken Zemâhşerî, Hz.

⁴⁹İbn Kesîr, Tefsîr, II, 373-374.

⁵⁰Fıkıh terimi olan hul' veya muhâle'a terimleriyle ilgilidir. Fıkıh terimi olarak hul' veya muhâle'a; bir bedel karşılığı boşanmayı ifade etmektedir. Bkz. Erdoğan, Mehmet, Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul, 2013, 204.

⁵¹Tirmizî, Talâk, 10 (1185).

⁵²Bakara, 2/229-230.

⁵³İbn Kesîr, Tefsîr, II, 353-354.

⁵⁴Tirmizî, Salât, 51 (223); Zemahşerî, Muhammed b. Ömer, el-Keşşâf, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvid), Riyad, 1998, I, 226. Ayrıca bkz. Ebû Dâvud, Salât, 50 (561); İbn Mâce, Mesâcid, 14 (781).

⁵⁵Bakara, 2/25.

Peygamberin ya da herhangi birinin bu emre muhatap olabileceğini söylemiş ve bu düşüncesini örnek verdiğimiz Tirmizî rivâyetiyle delillendirmiştir. Nebevî beyandaki “müjdele” emri umûm ifade eden hitaplardandır⁵⁶. Bu emir bir tek kişiye yöneltilmemiştir dolayısıyla müjdeleme emrini ifa edebilecek herkes bu emrin şumûlüne girmiş durumdadır. Âyetin üslûbu ile hadisin üslûbunu aynı doğrultuda gören Zemahşerî örnekleme cihetinden Sünen rivâyetini aktarmış böylece müjdeleme emrinin muhatabı konusundaki yorumunu desteklemiştir⁵⁷.

Örnek 2:

...عَنِ النَّعْمَانِ بْنِ بَشِيرٍ، عَنِ النَّبِيِّ ﷺ فِي قَوْلِهِ: " وَقَالَ رَبُّكُمْ ادْعُونِي أَسْتَجِبْ لَكُمْ "، قَالَ: " الدُّعَاءُ هُوَ الْعِبَادَةُ ". هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

Numân b. Beşîr (ra) 'in naklettiğine göre Peygamber (sav), “Rabbiniz, bana dua edin ki duanıza icabet edeyim, buyurmuştur”⁵⁸ âyeti hakkında “duâ, ibadet demektir” buyurdu. Bu hadis hasen sahihtir⁵⁹.

Râzî, tefsirinde duanın fazileti konusunu işlerken nebevî beyana başvurduğu görülmektedir. Müfessir “...bana dua ettiklerinde dua edene icabet ederim...”⁶⁰ âyetini tefsir ederken duanın fazileti bağlamında ikinci örneğimizi teşkil eden rivâyeti nakletmiştir. Bu hadis aynı zamanda söz konusu âyetin Hz. Peygamber tarafından yapılan tefsirini ihtiva etmektedir. Böylece Râzî, nebevî beyana başvurarak âyeti izah yoluna gitmiştir⁶¹.

Örnek 3:

...عَنِ ابْنِ عَبَّاسٍ، فِي قَوْلِهِ: " وَمَا جَعَلْنَا الرُّؤْيَا الَّتِي أَرَيْنَاكَ إِلَّا فِتْنَةً لِلنَّاسِ "، قَالَ: " هِيَ رُؤْيَا عَيْنٍ أَرَاهَا النَّبِيُّ ﷺ لَيْلَةَ أُسْرِيَ بِهِ إِلَى بَيْتِ الْمَقْدِسِ، قَالَ: " وَالشَّجَرَةُ الْمَلْعُونَةُ فِي الْقُرْآنِ "، هِيَ شَجَرَةُ الرَّقُومِ. هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

Rivâyet edildiğine göre İbn Abbâs (ra) “...Sana gösterdiğimiz o rüyâyı insanları sinama vesilesi yaptık...”⁶² âyetindeki rüyâ, Hz. Peygamber'in Beyt-i Makdis'e götürüldüğü gece kendisine gösterilen şeydir, “Kur'an'daki lanetli ağaç”⁶³ âyeti hakkında da zakkum ağacıdır, dedi. Bu hadis hasen sahihtir⁶⁴.

Yukarıdaki örnekte Abdullah b. Abbas'tan nakledilen yorumlar, Kurtubî tarafından ilgili âyetin tefsirinde nakledilmektedir. Müfessir, İbn Abbas'ın “...Sana gösterdiğimiz o rüyâyı da Kur'an'daki lanetli ağacı da insanları sinama vesilesi yaptık...”⁶⁵ âyeti hakkındaki açıklamalarına yer vermiştir. Sahâbî'nin söz konusu tefsirine göre âyette geçen rüya ve lanetli ağaç, isra gecesine Hz. Peygamber'in gördüğü şeyler ve zakkum ağacıdır. Sahâbînin bu izahına Kurtubî, Sünen aracılığıyla ulaşmıştır⁶⁶.

⁵⁶Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-Ahvezi, II, 14.

⁵⁷Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 226-228.

⁵⁸Gafir, 40/60.

⁵⁹Tirmizî, Tefsir, 3 (2969); Râzî, Fahreddin Mefâtihu'l-gayb, Beyrut, 1992, V, 85-86. Ayrıca bkz. Ebû Dâvud, Salât, 356 (1479); İbn Mâce, Duâ, 1 (3828).

⁶⁰Bakara, 2/186.

⁶¹Râzî, Mefâtihu'l-gayb, V, 85-86.

⁶²İsra, 17/60.

⁶³İsra, 17/60.

⁶⁴Tirmizî, Tefsir, 17 (3134). Kurtubî, Ahmed b. Ebû Bekr, el-Câmi' li Ahkâmi'l Kur'an, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Beyrut, 2006, I, XIII, 110.

⁶⁵İsra, 17/60.

⁶⁶Kurtubî, el-Câmi', XIII, 110.

Örnek 4:

...عَنْ أَبِي بَكْرٍ الصِّدِّيقِ، أَنَّهُ قَالَ: يَا أَيُّهَا النَّاسُ، إِنَّكُمْ تَقْرَأُونَ هَذِهِ الْآيَةَ: "يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا عَلَيْكُمْ أَنْفُسُكُمْ لَا يَضُرُّكُمْ مَنْ ضَلَّ إِذَا اهْتَدَيْتُمْ"، وَإِنِّي سَمِعْتُ رَسُولَ اللَّهِ ﷺ يَقُولُ: "إِنَّ النَّاسَ إِذَا رَأَوْا ظَالِمًا فَلَمْ يَأْخُذُوا عَلَى يَدَيْهِ أَوْشَكَ أَنْ يَعْمَهُمُ اللَّهُ بِعِقَابٍ مِنْهُ". هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

Rivâyet edildiğine göre, Ebû Bekr es-Siddîk (ra) şöyle demiştir: “Ey iman edenler! Siz yalnız kendinizden sorumlusunuz. Eğer siz doğru yoldaysanız yoldan sapanlar size hiçbir zarar veremez.”⁶⁷ âyetini okuyorsunuz; oysa ben Peygamber (sav)’in şöyle buyurduğunu duydum: “İnsanlar bir zâlimi görüp de onu zulümden alıkoymazlarsa pek kısa zamanda Allah onları umumî bir azaba uğratar.” Bu hadis hasen sahihtir⁶⁸.

Hiz. Ebû Bekr, insanların “Ey iman edenler! Siz yalnız kendinizden sorumlusunuz. Eğer siz doğru yoldaysanız yoldan sapanlar size hiçbir zarar veremez.”⁶⁹ âyetini yanlış yorumlamalarından endişe etmiş, bu âyetin iyiliği emretme kötülükten alıkoyma vazifesini mazeretsiz ifa etmemenin dayanağı olmayacağını belirtmiştir. Bu düşüncesini de, güç yetirildiği halde iyiliği emretme kötülüğü nehy etme vazifesini yerine getirmemenin azabı celb edeceğini bildiren Peygamber hadisiyle desteklemiştir⁷⁰. Burada sahâbenin hadise dayanarak âyeti izah etmesine tanıklık etmekteyiz. Bikaî de “Sadece içinizden zulmedenlere erişmekle kalmayacak olan bir azaptan sakının ve bilin ki Allah azabı çetin olmaktadır.”⁷¹ âyetini yorumlarken bahsedilen azabın belli bir grupla sınırlı kalmayıp muhatapların tamamını kapsayacağını ve burada günahattan nehyin söz konusu olduğunu ifade etmektedir. Ayrıca toplum içinde bir grup tarafından işlenen günahın sonuçlarının herkesi etkileyeceğini belirtmekte ve umûmî bir musibetten korunmanın ise Allah’ın emri üzere söz birliği etmekle, ihtilafa düşmemekle mümkün olacağını söylemektedir. Daha sonra Bikaî, âyetle ilgili bu yorumlarını iyiliği emredip kötülükten alıkoyma vazifesiyle ilişkilendirip yukarıda ele aldığımız rivâyetle desteklemeye çalışmaktadır⁷².

Kur’ân’ın Lafzî Özellikleri ile İlgili Rivâyetler

Tefsir geleneğine uygun olarak Kur’ân’ın lafzî nitelikleriyle bağlantılı konuların dirâyet tefsirlerine yansıdığı görülmektedir. Kur’ân’ın lafzî özellikleriyle alakalı konular işlenirken rivâyetlerden istifade edilmiş, bu çerçevede Sünen rivâyetleri de kaçınılmaz olarak tefsirlerde yerlerini almışlardır. Dirâyet tefsirlerinde yer alan Sünen rivâyetlerinin fezâil, Mekkî-Medenî ayırımı, sûre isimleri, esbâb-ı nüzûl, nesih, yedi harf ve kırâat, Kur’ân’ın cem’i ve istinsahı konularında aktarıldığı ifade edilebilir.

Örnek 1:

...عَنْ أَبِي مَسْعُودٍ الْأَنْصَارِيِّ، قَالَ: قَالَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ: "مَنْ قَرَأَ الْآيَتَيْنِ مِنْ آخِرِ سُورَةِ الْبَقَرَةِ فِي لَيْلَةِ كَفَّاهُ". هَذَا حَدِيثٌ حَسَنٌ صَحِيحٌ.

⁶⁷Mâide, 5/105.

⁶⁸Tirmizî, Tefsir, 6 (3057). Ayrıca bkz. Tirmizî, Fiten, 8 (2168); Ebû Dâvud, Melâhim, 17 (4338); İbn Mâce, Fiten, 20 (4005).

⁶⁹Mâide, 5/105.

⁷⁰Mübârefürî, Tuhfetü'l-Ahvezi, VIII, 422-423.

⁷¹Enfâl, 8/25.

⁷²Bikaî, Ebû'l-Hasen Burhânüddîn İbrâhîm b. Ömer b. Hasen, Nazmü'd-Dürer fi Tenâsübi'l-Âyât ve's-Süver, Kahire, 1984, VIII, 257.

Nakledildiğine göre Ebû Mes'ûd el-Ensârî (ra) Resûlullah (sav)'ın şöyle buyurduğunu aktarır: "Kim bir gece Bakara sûresinin sonundaki iki âyeti okursa o iki âyet ona kafîdir". Bu hadis hasen sahihtir⁷³.

Zemahşerî, Bakara 2/286. âyetin faziletiyle ilgili iki Sünen rivâyetine yer vermiştir. Birinci örnekte görüldüğü üzere Hz. Peygamber, Bakara 2/285-286. âyetlerini okuyan kişi için bu okumasının yeterli geleceğini ifade ederek âyetlerin üstünlüğüne işaret etmektedir⁷⁴. Müfessir de söz konusu rivâyeti ilgili âyetlerin fazileti bağlamında nakletmiştir.

Örnek 2:

...عَنْ جَابِرِ رَضِيَ اللَّهُ عَنْهُ، قَالَ: " خَرَجَ رَسُولُ اللَّهِ ﷺ عَلَى أَصْحَابِهِ، فَقَرَأَ عَلَيْهِمْ سُورَةَ الرَّحْمَنِ مِنْ أَوَّلِهَا إِلَى آخِرِهَا، فَسَكَتُوا، فَقَالَ: لَقَدْ قَرَأْتُهَا عَلَى الْجِنِّ لَيْلَةً فَكَانُوا أَحْسَنَ مَرْثُودًا مِنْكُمْ، كُنْتُ كُلَّمَا أَنْتَيْتُ عَلَى قَوْلِهِ: " فَبِأَيِّ آلَاءِ رَبِّكُمَا تُكَذِّبَانِ "، قَالُوا: لَا بَشَيءٍ مِنْ نِعْمِكَ رَبَّنَا نَكْذِبُ فَلكَ الْحَمْدُ ". هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ .

Câbir (ra)'ın naklettiğine göre, Resûlullah (sav), Ashâbının yanına geldi ve başından sonuna kadar Rahman sûresini okudu. Ashâb ise sessizce dinledi. Bunun üzerine Resûlullah (sav) şöyle buyurdu: Bu sûreyi cinlerle bulduğum gece onlara okudum sizden daha iyi karşılık veriyorlardı. "O halde Rabbinizin hangi nimetlerini yalanlıyorsunuz"⁷⁵ âyetini her okuduğumda cinler: Ey Rabbimiz! Senin nimetlerinden inkar edeceğimiz hiçbir şey yok, sana yalnız hamd ederiz, dediler. Bu hadis gariptir⁷⁶.

el-Câmi'de, Rahmân sûresinin nüzûlünün nerede gerçekleştiğiyle ilgili farklı görüşlere yer verilmektedir. Kimilerine göre sûrenin tamamı Mekkî'dir, kimilerine göre bir âyet hariç bütün sûre Mekkîdir, bazılarına göre de sûrenin tamamı Medenîdir. Rahmân sûresini tamamen Mekkî kabul eden Kurtubî, kanaatini delillendirmek üzere yukarıdaki rivâyeti nakletmektedir. Nitekim rivâyetten Rahmân sûresinin hicretten önce Mekke'de nâzil olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Kurtubînin sûrelere ait nuzûl tarihini tespit amacıyla Sünen'e yöneldiği söylenebilir⁷⁷.

Hadis Usûlüyle İlgili Aktarım ve Uygulamalar

Uygulamalı hadis usûlü niteliğiyle farklı müellifleri etkisi altına alan Sünen, söz konusu özelliği açısından da müfessirlerin başvuru kaynaklarından biri konumundadır. Zira dirâyet tefsirlerinde yer yer Tirmizî'nin hadis tasnif şekli görülmekte, Sünen'den hadislerin sıhhat değerine ve râvilere ait bilgiler aktarılmaktadır. Ayrıca diğer kaynaklardan nakledilen rivâyetleri gerek metin gerek isnâd itibarıyla destekleme ya da rivâyetler arasında karşılaştırma yapma itibarıyla de Sünen'den istifade edilmektedir.

Örnek 1:

...عَنْ أَنَسٍ، أَنَّ النَّبِيَّ ﷺ قَالَ: " اَلْطُّوْا بَيْنَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ ". هَذَا حَدِيثٌ غَرِيبٌ.

Enes (ra)'ın naklettiğine göre Resûlullah (sav): "(يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ) duâsına devam ediniz" buyurmuştur. Bu hadis gariptir⁷⁸.

⁷³Tirmizî, Fezâilu'l-Kur'ân, 4 (2881); Zemahşerî, el-Keşşâf, I, 521-522.

⁷⁴Mübârekfûrî, Tuhfetü'l-Ahvezi, VIII, 188-189.

⁷⁵Rahmân, 55/16.

⁷⁶Tirmizî, Tefsir, 55 (3291); Kurtubî, el-Câmi', XX, 111.

⁷⁷Kurtubî, el-Câmi', XX, 111.

⁷⁸Tirmizî, Deavât, 100 (3525); Râzî, Mefâtihu'l-gayb, I, 100. Tespitlerimize göre bu rivâyet kütüb-i sitte kapsamında sadece Sünenü't-Tirmizî'de nakledimiştir.

Râzî besmele ile ilgili yaptığı açıklamalarda da ism-i azama değinip onun hangi isim olduğuna dair farklı görüşler aktarmaktadır. Bir görüşe göre ism-i azam (يَا ذَا الْجَلَالِ وَالْإِكْرَامِ) ismidir. Bu görüşün dayanağı ise Rahmân 55/27. âyet ve örneğimizde yer alan Tirmizî rivâyetidir. Râzî, sıhhat açısından rivâyeti değerlendirerek hadisi zayıf bulduğunu ifade etmektedir. Diğer taraftan Tirmizî'nin de bu hadis için garip ve mahfuz değil ifadelerini kullandığı görülmektedir. Dolayısıyla hadisin sıhhatini değerlendirirken Râzî'nin Tirmizî'ye dayandığı anlaşılmaktadır⁷⁹.

Örnek 2:

Tirmizî, hadisleri tasnif ederken kullandığı yöntem gereği senet ve metinle aktardığı hadisi müteakip, o hadise ait diğer isnatları zikretmektedir. Maide sûresi tefsirinde nakledilen bir hadisin farklı senedini ifade etmek üzere Sünen'de şu bilgilere yer verilmiştir: Bu hadisi Ebû Âsım ve pek çok kişi Saîd b. Ebî Arûbe'den, Katâde'den, Hilas'tan, Ammâr b. Yâsir'den mevkûf olarak rivâyet etmişlerdir. Bu hadisin merfû tariki sadece Hasan b. Kazaa nakliyle bilinmektedir. Ayrıca hadisin benzeri Humeyd b. Mes'ade, Süfyân b. Habîb, Saîd b. Ebî Arûbe kanalıyla da nakledilmektedir. Ancak bu tarik merfû değildir. Merfû olmayan tarik Hasan b. Kazaa'nın naklettiği isnattan daha sahihtir. Zira merfû isnâdın aslı bilinmemektedir. Hadisin farklı senetleri hakkındaki bu bilgileri Kurtubî'nin, tefsirine aynen aldığını görmekteyiz⁸⁰. Dolayısıyla hadislerin farklı senet bilgilerine dayalı olarak Sünen'deki hadis tasnif usûlünün el-Câmi'ye yansıdığını ifade etmek mümkündür. Ayrıca Sünen'de hadis tasnif edilirken (وفي الباب) ifadesiyle beraber hadisin farklı isnâdlarını zikretme takip edilen başka bir yöntemdir. Kurtubî de aktardığı hadislerin başka isnâdlarını (وفي الباب) ifadesi eşliğinde Sünen'den alıntılama suretiyle aktarmaktadır. Buradan hareketle Tirmizî'nin kullandığı hadis tasnif üslûbunun el-Câmi'ye yansıdığı söylenebilir⁸¹.

Örnek 3:

Râviler hakkında Sünen kaynaklı bilgilerin de el-Câmi'ye sirayet ettiği görülmektedir. Muhtelif bâblarda Tirmizî'nin verdiği bazı bilgilere göre; Ebu Hamza Meymûn el-A'ver zayıf görülmektedir⁸². Salih b. Muhammed'in ismi Ebu Vâkıd el-Leysî'dir ve kendisi münkerul hadis kabul edilmektedir⁸³. Ebû Ayyâş ez-Zürâkiyyi, Zeyd b. es-Sâmit adını taşımaktadır⁸⁴. Muaviye b. Salih hadis âlimleri nezdinde sika bir râvidir ve Yahya b. Saîd el-Kattân hariç onun hakkında hiç kimse olumsuz görüş beyan etmemiştir⁸⁵. Râvilerin cerh ve tadilini ilgilendiren, onların isimlerini içeren bu nevi bilgilere Kurtubî, Tirmizî'ye atfen tefsirinde aynen yer vermektedir.

⁷⁹Râzî, Mefâtihu'l-gayb, I, 100.

⁸⁰Tirmizî, Tefsir, 6 (3061); Kurtubî, el-Câmi', VIII, 296. Kurtubî'nin, nakledilen hadisin farklı isnâdlarını göstermeye dayanan hadis tasnif usûlünü Sünen'den alması ile ilgili ayrıca bkz. Tirmizî, Diyât, 9 (1399); Kurtubî, el-Câmi', III, 73

⁸¹Kurtubî'nin (وفي الباب) ifadesi kullanarak Sünen'den yaptığı alıntılar için bkz. Tirmizî, Tefsir, 5 (3035), Kurtubî, VII, 89, 102; Tirmizî, Tefsir, 5 (3039), Kurtubî, el-Câmi', VII, 153; Tirmizî, Zekât, 21 (649), Kurtubî, el-Câmi', X, 256; Tirmizî, Talâk, (1181), Kurtubî, el-Câmi', X, 311; Tirmizî, Salât, 142 (347), Kurtubî, el-Câmi', XII, 240-241; Tirmizî, Salât, 122 (320), Kurtubî, el-Câmi', XIII, 242; Tirmizî, Fiten, 19 (2181), Kurtubî, el-Câmi', XIII, 339; Tirmizî, Salât, 124 (322), Kurtubî, el-Câmi', XV, 277; Tirmizî, Sifatü Cehennem, 1 (2574), Kurtubî, el-Câmi', XV, 374; Tirmizî, Fezailu'l-kur'ân, 7 (2887), Kurtubî, el-Câmi', XVII, 404.

⁸²Tirmizî, Zekât, 27 (660); Kurtubî, el-Câmi', III, 59-60.

⁸³Tirmizî, Hudûd, 28 (1461); Kurtubî, el-Câmi', V, 394.

⁸⁴Tirmizî, Tefsir, 5 (3035); Kurtubî, el-Câmi', VII, 102.

⁸⁵Tirmizî, İlim, 5 (2653); Kurtubî, el-Câmi', XV, 10.

Ahkâm Hadisleriyle İlgili Rivâyetler

Tirmizî'nin ahkâm hadisleriyle bağlantılı olarak muhafaza ettiği fikhî görüşler, tasnif edilen hadis kitapları arasında Sünen'i farklı konuma taşıdığı gibi etkilediği eserlerin fikhî yelpazesinin geniş olmasına da sebebiyet vermiştir. Nitekim ahkâma ayrı bir değer atfederek tefsirine ayırt edilebilir bir nitelik kazandıran Kurtubî, bazı fikhî görüşleri Tirmizî aracılığıyla aktarmaktadır. Şimdi Sünen'in fikhî açıdan el-Câmi'ye kazandırdığı çeşitliliği örnekler üzerinde görelim.

Örnek 1:

Tirmizî'nin aktarımına göre Kur'ân'ı en çok okuyan ve sünneti en iyi bilen kimse imâmete en layık kişidir. Ayrıca ev sahibi de imamlığa liyakat kesbetmiş kişiler arasında yer almaktadır. Bazıları, izne bağlı olarak ev sahibine başkasının imamlık yapmasında sakınca görmezken bazıları bunu kerih görürler, ev sahibinin imamlık yapmasının sünnete uygun düşeceğini belirtirler. Sünen'de yer verilen bu bilgileri Kurtubî imâmet konusunu işlerken tefsirinde aynen aktarmaktadır⁸⁶.

Örnek 2:

Salât bahsinde Tirmizî, sıcak havalarda öğle namazının geç kılınması hakkındaki görüşleri mukayese yapmaya elverişli şekilde aktarmaktadır. Buna göre bazı âlimler, aşırı sıcaklarda öğle namazının geç kılınabileceğine hükmederler. Nitekim İbn Mübârek, Ahmed ve İshâk bu kanaate sahip âlimlerdendir. Şâfiî ise evi mescitten uzak olanların öğle namazını geciktirebileceğini, bu durum dışında sıcak havalarda öğle namazının geciktirilmesini uygun görmemektedir. Ancak Tirmizî, aşırı sıcaklarda öğle namazının geciktirilmesini daha doğru bulur ve Şâfiî'nin görüşünü isabetli görmez. Şâfiî'nin görüşüne katılmamasında Ebû Zer tarafından rivâyet edilen “Hz. Peygamber bir yolculukta iken Bilâl öğle ezanını okudu, bunun üzerine Hz. Peygamber de: “Ey Bilâl! serinlet, iyice serinlet (ortalık iyice serinleyinceye kadar namazı ertele)” buyurdu, şeklindeki hadis etkili olmuştur. Tirmizî'nin bu hadisten çıkardığı sonuca göre eğer durum Şâfiî'nin dediği gibi olsaydı yolculuk esnasında Hz. Peygamber'in öğle namazını ertelemesi anlamını yitirirdi. Çünkü sefer halinde uzak mesafeden mescide ulaşmak mümkün değildir⁸⁷. Sünen'de serdedilmiş bu fikhî görüşler ile Tirmizî'nin tercih ve izahı el-Câmi'de aynen nakledilmektedir.

Sonuç

Hicrî üçüncü asırda yaşayan Tirmizî, diğer muhaddisler gibi Allah Resûlü (sav)'ne, sahâbeye ve tâbiûna ait rivâyetleri bir araya getirmeyi amaçladığından tasnif ettiği eserini konu çeşitliliğiyle meydana getirmiştir. Ayrıca o, Sünen'inde hadis usûlünü ilgilendiren bilgiler ile ilk dönemlere ait birtakım fikhî görüşler de aktarmıştır. Nitekim Sünenü't-Tirmizî, ihtiva ettiği rivâyetler itibarıyla olduğu kadar gerek usûle dair malumatların hadisin değerlendirilmesine sağladığı fayda bakımından gerek ilk dönem fikhî görüşlerin günümüze intikali ile bu görüşlerin karşılaştırmalı olarak sunumu açısından ilmî değeri inkar edilemeyen önemli bir kaynak olmuştur. Çalışma esnasındaki tespitlerimiz de bu doğrultuda teşekkül ettiğinden Sünenü't-Tirmizî içeriğindeki konu çeşitliliğine sahip rivâyetlerin, hadis usûlünü ilgilendiren bilgilerin ve fikhî malumatların eserin genel niteliklerini temsil ettiğini söylemek mümkündür. Eseri tefsir ilmi açısından önemli kılan ise sahih ve sakim rivâyetlerin bir arada nakledildiği hicri üçüncü asırda hadis kitabında tefsir ilmini ilgilendiren bölümler açarak ilgili rivâyetleri nakletmesiyle tefsir

⁸⁶Tirmizî, Salât, 60 (235); Kurtubî, el-Câmi', II, 36.

rivâyetlerine değer kazandırması, Sünen içeriğinin daha sonraki müfessirler tarafından dikkate alınmasıdır.

Sünenü't-Tirmizî muhtevası, rivâyetler, hadis usûlü, fikhî bilgiler şeklindeki üç ayaklı sac ayağı üzerine oturtulduğundan eserin, daha sonra telif edilmiş çalışmalara tesirinin bu üç nitelik çerçevesinde gerçekleştiği ifade edilebilir. Zira tefsir ilmi çatısı altındaki çalışmalarda da Sünenü't-Tirmizî'ye ait söz konusu özellikler görülmektedir. Ancak rivâyet ya da dirâyet tefsirlerinde mahiyeti ve sayısal oranları itibarıyla Sünenü't-Tirmizî içeriğinin, müelliflerin bilgi birikimleri, ilgi alanları ve kullandıkları yöntem doğrultusunda şekillendiği söylenebilir.

Sünenü't-Tirmizî'deki tefsir ilmini alakadar eden hadisler, rivâyet ve dirâyet tefsirlerinde Kur'an'ın yorumu ve Kur'an'ın lafzî özellikleri bağlamıyla kendilerine yer bulmuşlardır. Yorumla bağlantılı aktarılan rivâyetler, Hz. Peygamber'e ve sahâbeye dayanmaktadır. Tefsirlerde Sünenü't-Tirmizî kaynaklı nebevî beyanlara ve sahâbe kavillerine başvuru, âyeti açıklama ya da âyetle hadisin ilişkisini kurarak âyetin anlam çerçevesini genişletme veya çeşitli tercihleri delillendirme kapsamında gerçekleşmiştir. Ayrıca Kur'an'ın metinsel özelliklerini ilgilendiren rivâyetlere kayıtsız kalmayan müfessirler, bu bağlamdaki Sünen rivâyetlerini, esbâb-ı nüzûl, sûre ismi, Mekki-Medenî ayırımı, nesih, Kur'an'ın faziletleri, yedi harf ve kırâat, Kur'an'ın cem'i ve istinsahı konularıyla irtibatlandırmışlardır.

Hadis kitabı olarak Sünenü't-Tirmizî'nin taşıdığı genel niteliklerden hadis usûlü ve fıkıh kapsamındaki bilgiler de tefsir çalışmalarında aktarılmıştır. Sünenü't-Tirmizî'deki hadis tasnif üslûbuna, hadislerin sıhhat değerine, râvilerin cerh ve tadilini ilgilendiren bilgilere tefsirlerde rastlamak mümkündür. Bununla birlikte tefsirlerde diğer hadis kaynaklarından nakledilen hadislerle karşılaştırma yapma ya da hadisleri destekleme amacıyla da Sünenü't-Tirmizî'den istifade edilmiştir. Ayrıca belirtmeliyiz ki, gerek te'vil ve Kur'an'ın lafzî nitelikleri bağlamında gerek hadis usûlü ve fıkıhâ ait bilgiler kapsamında Sünenü't-Tirmizî'den istifade her tefsirde aynı oranda gerçekleşmemiştir. Müfessirlerin bilgi birikimleri, ilgi alanları, tefsirlerinde takip ettikleri metot, Sünenü't-Tirmizî'nin tefsirlere yansıma yönünde ve oranında belirleyici rol oynamıştır.

Netice itibarıyla Sünenü't-Tirmizî'nin tefsir kitaplarına etkisinin, rivâyetlerin içeriğiyle sınırlı kalmadığı, bir hadis kitabı olarak eserin taşıdığı nitelikler ile müellifin kitabında takip ettiği metodun da tefsir kitaplarına sirayet ettiği söylenebilir. Böylesi bir yansıma ise gerek müfessirlerin tercihte bulunmasında gerek okuyucunun kanaat edinmesinde etken rol üstlenmiştir. Özellikle Tirmizî'nin muhafaza etmekte fayda gördüğü ancak kütüb-i sitte külliyyatının diğer eserlerinde yer almayan rivâyetler tefsir kitapları açısından da ayrı bir kıymeti haizdir. Bununla birlikte Kur'an'ı yorumlama ya da Kur'an'ın lafzî özelliklerini açıklama faaliyetlerinde hadislerin sıhhat değerinden hareketle Sünenü't-Tirmizî'den istifade boyutunun genişletilmesi mümkün olduğundan eser daha fazla referans gösterilmeyi hak etmektedir.

Çalışma kapsamında diğer hadis kitaplarıyla yaptığımız karşılaştırmalardan hareketle, Buhârî'nin, Müslim'in ve Tirmizî'nin eserlerinde müstakil tefsir bölümü açtıkları, kütüb-i sitte'nin diğer musannifleri; Ebû Dâvud'un, Nesâî'nin ve İbn Mâce'nin her ne kadar Sünen'lerinde tefsir bölümü açmasalar da tefsir rivâyetlerine ilgisiz kalmadıkları söylenebilir. Sünen'lerde nakledilen ve tefsir ilmiyle direkt ilişkili görülen rivâyetlerin incelenmesine bağlı olarak tefsir alanında faydalı neticelere ulaşılabileceği öngörülmektedir.

⁸⁷Tirmizî, Salât, 5 (157); Kurtubî, *el-Câmi'*, II, 453.

KAYNAKLAR

- Baş, E. (2002), “Kur’ân İlimlerinin Doğuşu ve Tarihi Gelişimi”, Kur’ân ve Tefsir Araştırmaları III, İstanbul.
- Bikaî, E. (1984),. Nazmü’l-Dürer fî Tenâsübü’l-Âyât ve’s-Süver, Kahire,
- Buhârî, M. (1400), el-Câmiu's-Sahih, (Haz. Muhibuddîn el-Hatîb; Muhammed Fuad Abdülbakî; Kusay Muhibuddîn el-Hatîb,) Kahire.
- Çakan, İ. (1990), Anahatlarıyla Hadis, İstanbul,.
- _____ (1993), “el-Câmiu's-Sahîh”, DİA., VII, İstanbul.
- _____ (2003), Hadis Edebiyatı, İstanbul.
- Wensinck, A. (1979), “Tirmizî”, İslam Ansiklopedisi, İstanbul.
- Ebû Dâvud, S. (2009), Sünen-i Ebî Dâvud, (thk. Şuayb el-Arnaûd; Muhammed Kamil Kırabelilî) Beyrut.
- Ebû Gudde, A. (1992), el-İsnâd Mine’d-Din; Safha Müşrika Min Tarihi Semai’l-Hadis İnde’l-Muhaddisin, Dımaşk.
- el-İs’irdî, T. (1989), Fezâilü’l-Kitâbi’l-Câmi li-Ebî İsâ et-Tirmizî, (thk. Subhî es-Samerraî), Beyrut.
- Erdoğan, M. (2013), Fıkıh ve Hukuk Terimleri Sözlüğü, İstanbul.
- Göveç, M. (2019), “İbn Kesir (Ö. 774/1373) Tefsir’indeki İsra ve Miraç Rivayetleri Üzerine Bir Değerlendirme”, Asos Journal, 7/92, Elazığ.
- Halilî, E. (1989), el-İrşad Fî Ma’rifeti Ulemai’l-Hadi, (thk. Muhammed Saîd b. Ömer), Riyad.
- Hasan, H. (1985), İslâm Tarihi, (trc.İsmail Yiğit, Sadrettin Gümüş, A. Turan Aslan, Yakup Çiçek , Hamdi Aktaş), İstanbul.
- Itr, N. (1970), el-İmâm et-Tirmizî ve’l-Muvâzenetu Beyne Camiîhi ve Beyne Sahihayn, Kahire.
- İbn Âşûr, M. (2007), Ana Hatlarıyla Tefsir Tarihi, (trc. Bahattin Dartma, Ömer Pakiş), İstanbul.
- İbn Hacer, A. (1996), Tehzibü't-Tehzib, (thk. Halîl Me’mûn Şihâ; Ömer es-Selâmî; Ali bin Mes’ûd), Beyrut.
- İbn Hallikan, E. (1978), Vefeyâtü’l-A’yân ve Enbâu Ebnâi’z-Zaman, (thk. İhsan Abbas), Beyrut.
- İbn Kesîr, E. (2000), Tefsîr’ul-Kur’ân’il-Azim (thk. Mustafa Seyyid Muhammed, Muhammed Seyyid Reşad, Muhammed Fudayl el-acmavî, Ali Ahmed Abdu’l-Bakî, Hasan Abbas Kutub), Kahire.
- İbn Mâce, M. (2009), Sünen, (Şuayb el-Arnaûd), Beyrut.
- İbnü’l Esîr, C. (t.y.), Lübâb fî Tehzîbi’l-Ensâb, Beyrut.
- İbnü’l-Arabî, E. (t.y.), Arizatü’l-Ahvezi bi-Şerhi Sahihi’t-Tirmizî, Beyrut.
- İbnü’l-Esîr, E. (1974), Câmiu’l-Usûl fî Ehâdisi’r-Resûl, (thk. Abdülkadir el-Arnâûd), Dımeşk.
- İbnü’n-Nedim, E. (1978), el-Fihrist, Beyrut.

- Kandemir, Y. Tirmizî", DİA., XLI, İstanbul, (2012).
- Katib Çelebi, H. (1971), Keşfü'z-Zunûn an Esâmi'l-Kütüb ve'l-Fünûn, Ankara.
- Kehhâle, Ö. (t.y.), Mu'cemü'l-Müellifin Terâcimu Musannfi'l-Kütübi'l-Arabiyye, Beyrut.
- Kırca, C. (1996), "Rivâyet Tefsiri İçinde İmam Buhârî'nin yeri", Uluslararası Buhârî Sempozyumu, Kayseri.
- Koçyiğit, T. (1992), Hadis Terimleri Sözlüğü, Ankara.
- Kurtubî, A. (2006), el-Câmi' li Ahkâmi'l Kur'ân, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Beyrut.
- Mübârekfûrî, E. (1967), Mukaddimetu Tuhfeti'l-Ahvezî Şerhu Câmiî't-Tirmizî, (tsh. Abdurrahman Muhammed Osman), Kahire.
- Müslim, H. (2015), Sahih-i Müslim, (thk. Râid ibn Sabrî), Riyad.
- Mizzî, E. (1992), Tehzibü'l-Kemâl fi Esmâi'r-Ricâl, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut.
- Nesâî, A. (t.y.), Sünen-i Nesâî, (Haz. Muhammed b. Salih er-Râcihi), Riyad.
- Râzî, F. (1992), Mefâtihu'l-gayb, Beyrut.
- Safedî, E. (1974), el-Vâfi bi'l-Vefeyât, Wiesbaden.
- Sem'anî, E. (1988), el-Ensâb, (thk. Abdullah Ömer el-Bârûdî), Beyrut.
- Sezgin, F. (1977), Tarihü't-Türasi'l-Arabi, (trc. Mahmûd Fehmi Hicazî), Kahire,.
- _____ (2015), Buhârînin Kaynakları Hakkında Araştırmalar, (trc. Ali Dere), Ankara.
- Suyûtî, C. (1983), Tabakatü'l-Huffaz, Beyrut.
- _____ (2003), ed-Dürrü'l-Mensûr, (thk. Abdullah b. Abdü'l-Muhsin et-Türkî), Kahire.
- Sümertaş, B. (2015), Tefsir Kaynağı Olarak Buhârî'nin el-Câmi'u'-Sahîh'i, İzmir.
- Taşköprüzâde, A. (1968), Miftâhü's-Saade ve Misbâhü's-Siyâde fi Mevzuati'l-Ulum, (thk. Kamil Kamil Bekri, Abdülvehhab Ebü'n-Nur), Kâhire.
- Taberî, (2001), Câmiu'l-beyân, (thk. Abdullah b. Abdulmuhsin et-Türkî), Kahire,.
- Tirmizî, E. (1977), el-Câmiu'l-Kebîr/ vehuve Sünenü't-Tirmizî, (thk. Ahmed Muhammed Şâkir, Muhammed Fuâd Abdülbâki, İbrâhim Utve Avd,) Halep.
- _____ (1996), el-Câmiu'l-Kebîr, (thk. Beşşâr Avvâd Ma'rûf), Beyrut.
- Yıldız, H. "Abbasiler", DİA., I, İstanbul, (1988).
- Zehebî, E. (1956), Tezkiretü'l-Huffâz, Beyrut.
- _____ (1983), Siyeru A'lâmi'n-Nübelâ, (thk. Ali Ebû Zeyd, Şuayb el-Arnaûd), Beyrut.
- Zehebî, M. (1976), et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn, Kahire.
- Zemahşerî, M. (1998), el-Keşşâf, (thk. Adil Ahmed Abdulmevcud, Ali Muhammed Muavvid), Riyad.
- Zerkânî, M. (1995), Menâhilu'l-İrfân fi Ulûmi'l-Kur'ân, (thk. Fevvâz Ahmed Zemrelî), Beyrut.
- Zerkeşî, B. (1957), el-Burhân fi Ulûmi'l-Kur'ân, (thk. Muhammed Ebu'l-Fazl İbrâhîm), Kahire.